

8. **Мирзоев, А.Р.** Анализ современные тенденции использования информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе [Текст] / А.Р. Мирзоев // Вестник Таджикского гос. нац. универ. – Душанбе: ТГНУ, 2011. - № 12 (76). - С. 427–430.
9. **Никифорова, О.А.** Инновационные методы обучения [Текст] / О.А. Никифорова // Применение иннов. пед. техн.в образ. процессе мед. колл.- Волгоград, 2016.- С. 40–46.
10. **Раджабов, Б.Ф.** Современные информационные технологии и дистанционное обучение в системе образования Республики Таджикистан [Текст] / Б.Ф.Раджабов, Д.Х.Мирзоев // Вестник Курган-Тюбинского гос. универ. им. Н. Хусрава (научный журнал).- Курган-Тюбе: ГУ, 2017. - №1/3 (47).- С. 148–152.
11. **Соколова, Н.В.** Роль профессионального самосознания студентов-медиков в реализации компетентностного подхода в медицинском образовании [Текст] / [Н.В.Соколова, Н.У.Азиева, А.С.Бодьян, М.С.Чернова] // Проблемы непрерывного проф. образ.в России: сост. и персп.: матер. IV Всероссийской научно-практ. конф.- Ростов-на-Дону, 2014. - С. 265–268.
12. **Шолохович, В.Ф.** Информационные технологии обучения: вопросы терминологии, дидактические аспекты разработки и использования [Текст] / В.Ф. Шолохович // Понятийный аппарат пед. и образ.- Екатеринбург, 1996. - С. 127–139.
13. **Бабаева, А.Д.** Состояние правового воспитания студентов среднего профессионального учебного заведения[Текст] /А.Д.Бабаева, А.Э.Токторова // Наука.Образование.Техника.- Ош:КУМУ,2021.- №2.- С.155-161.
14. **Исаков, Т.Э.** Роль информационно — коммуникационных технологий в дистанционном обучении [Текст] / Т.Э.Исаков, А.А.Атабаев // Наука.Образование.Техника.- Ош: КУМУ, 2022. - №2. - С.118-122.
15. **Ысмайылов, К.З.** Направления профессионально-этической компетенции будущих медицинских сестёр [Текст] / К.З. Ысмайылов // Наука. Образование. Техника. - Ош: КУМУ, 2023.- №1. - С.146-151.

DOI:10.54834/16945220_2023_2_227

Поступила в редакцию: 29.05.2023 г.

УДК: 378 378.14

Темирбаева Г.К.*ст. преп. Жалал-Абадского государственного университета, Кыргызская Республика***Тилекова Н.Д.***к. п. н., доц. Кыргызско-Узбекского Межд. универ. им. Б.Сыдыкова, Кыргызская Республика*

БАШТАЛГЫЧ КЛАСС ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУРМАНДЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН ПСИХОЛОГИЯЛЫК АСПЕКТИЛЕРИ

Бул жумушта изилдөөнүн предмети болуп башталгыч класстын окуучуларынын окурмандык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн психологиялык аспектилерин каралат. Изилдөөнүн максаты-окуучулардын окурмандык ишмердүүлүгүнө кандай анализаторлор катыша тургандыгы, китеп окууга болгон кызыгууну кантип жаратуу керектиги, таң калтыруу жолу менен китеп окууга чакыруу кандайча жүргөндүгү жөнүндө сөз болот. Изилдөөнүн методу- изилдөөнүн процессинде талкулоо жана талдоо, алынган маалыматты жалпылоо ыкмалары колдонулган. Балдарды китеп окууга методикалык жактан сабаттуу үйрөтүү үчүн балдардын курактык жана жекече жөндөмдүүлүгүн эске алуу менен окурмандардын өз алдынчалыгын калыптандыруунун бардык этаптарында окууга алып келүүчү күч катары кызыгууну пайдалануу керек. Бул маселе боюнча ата мекендик жана чет элдик окумуштуулардын пикирлери берилет. Когнитивдик кызыгуу түшүнүгү ачыкталат. Системалуу жана максаттуу жүргүзүүдө гана натыйжага жетүүгө мүмкүндүгү белгиленди. Ал үчүн мугалим окуучунун окурмандыгын өнүктүрүүнүн психологиялык закон ченемдүүлүктөрүн такай эске алуусу зарылдыгы белгиленди.

Негизги сөздөр: окурмандык ишмердүүлүк; психологиялык аспектилер; окуу ишмердүүлүгүнүн анализаторлору; китеп окууга кызыгуу; таң калтыруу.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной работе предметом исследования являются психологические аспекты развития читательской деятельности учащихся младших классов. Цель исследования – рассказать о том, какие анализаторы участвуют в читательской деятельности учащихся, как вызвать интерес к чтению книг и как в порядке сюрприза пригласить к чтению книг. Метод исследования – в процессе исследования использовались методы обсуждения и анализа, обобщения полученной информации. Чтобы методично учить детей чтению книг, необходимо использовать интерес как силу, приводящую к чтению, на всех этапах формирования самостоятельности читателей с учетом возраста и индивидуальных способностей детей. Представлены мнения отечественных и зарубежных ученых по данному вопросу. Уточняется понятие познавательного интереса. Было отмечено, что добиться результатов можно только при систематической и целенаправленной реализации. При этом отмечалось, что учителю всегда следует учитывать психологические закономерности развития чтения учащихся.

Ключевые слова: читательская деятельность; психологические аспекты; анализаторы читательской деятельности; интерес к чтению; удивление.

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS' READING ACTIVITY

In this work, the subject of research is the psychological aspects of the development of reading activity of primary school students. The purpose of the research is to talk about what analyzers are involved in the reading activity of students, how to create interest in reading books, and how to invite to read books by way of surprise. Research method - in the process of research, methods of discussion and analysis, summarization of the obtained information were used. In order to methodically teach children to read books, it is necessary to use interest as a force that leads to reading at all stages of the formation of independence of readers, taking into account the age and individual abilities of children. Opinions of domestic and foreign scientists are presented on this issue. The concept of cognitive interest is clarified. It was noted that it is possible to achieve results only in systematic and targeted implementation. For that, it was noted that the teacher should always take into account the psychological laws of the student's reading development.

Key words: reading activity; psychological aspects; analyzers of reading activity; interest in reading, surprise.

Киришүү. Китеп окуу же окурмандык ишмердүүлүк – бул өтө татаал процесс жана психологиялык, физиологиялык негизге ээ. Окурмандык ишмердүүлүккө көрүү, кыймыл-аракет, угуу анализаторлору катышат.

Г.Ананьевдин пикири боюнча: «Бул процесстин негизинде «анализаторлордун өз ара аракеттенүүсүнүн татаал механизмдери жана эки сигналдык системалардын убактылуу байланыштары жатат» [1].

Изилдөөнүн максаты: Окурмандын өз алдынчалыгы туура окуу ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө калыптанышы керек, ал эми ага негиз катары китеп окууга турткү болгон күч – кызыгуу кызмат кылышы керек. Ошондуктан, макалада окуучулардын окуу кызыкчылыгын өнүктүрүүдө психологиялык процесстердин таасири кандай болорун текшерүүнү алдыбызга койдук.

Негизги бөлүм: Ар кайсы доордо «окуу маданияты» көп кырдуу түшүнүк катары ар кандай чечмеленген. Алардын айрымдарын карап көрөлү. Н.Е. Добрынина азыркы социомаданий кырдаалда окуу маданиятын үч болжолдонгон мотивден турган ишмердүүлүктүн түрү катары түшүнүүнү сунуштайт: «басма булагына кайрылуунун сфералык чөйрөсү жана ал жөнүндө маалымат менен байланышкан предфаза (фаза алды); текст менен түздөн-түз байланышта болгон фаза, тексти окуп, түшүнүү (кабыл алуу, түшүнүү) жана постфаза, окуунун кесепеттеринин көрүнүшү (теманы андан ары түшүнүү, окурмандын

кызыгуусун өнүктүрүү, окулган текст боюнча инсан аралык баарлашуу, жашоонун ар кандай чөйрөлөрүндө базалык маалыматты колдонуу» [2].

Н.Е. Добрынинанын «Азы культуры чтения (Окурмандык маданиятынын негиздери)» макаласында окурмандык маданиятынын үч фазасын төмөндөгүчө бөлүп көрсөтөт [3]:

- мотивациялык чөйрө менен байланышкан «**предфаза (фаза алды)**»;
- «**фаза**», текст менен түздөн-түз байланышуу, аны түшүнүү (кабылдоо жана түшүнүү);
- «**постфаза (фаза арты)**», окуунун натыйжасы менен аныкталган (андан ары концептуалдаштыруу, окурмандын кызыгуусун өнүктүрүү, үйрөнгөн маалыматты колдонуу).

Окуунун фаза алдында «окууга болгон кызыгууну, мотивдерди калыптандырууну» өнүктүрүү чоң роль ойнойт, андан кийин гана окурмандык ишмердүүлүк өзү жана өз алдынчалыкка умтулуу кетет. Бул фаза алдындагы окуунун түрткү берүүчү күчү. Бирок кийинки этаптарда да окурмандардын кызыгуусу активдүү байкалат. Китеп менен иштөөдө түздөн-түз ишмердүүлүк (түшүнүү жана кабылдоо), башкача айтканда окурмандын өз алдынчалыгын калыптандыруу, кызыгуунун сапатына (анын тереңдиги, кеңдиги, туруктуулугу, багыттуулугунан) көз каранды.

Л.С. Выготскийдин пикири боюнча, «бала кезде инстинкттин көрүнүшүнүн негизги формасы – бул кызыгуу» [4].

Кызыгуу – таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүккө түрткү берүүчү мотив же мотивациялык абал, ал өзүнүн өнүгүү процессинде тигил же бул тармакка тартылуунун (каалоонун) негизинде пайда болот, өзүнүн предметине активдүү, жигердүү мамиле жасоодо инсандык муктаждыкка, ыктоого айланып кетиши мүмкүн.

Г. И. Щукина кызыгуунун өнүгүшүнүн 3 этабын бөлүп карайт [5]:

Кызыгуу (любопытство) – кызыгуу кырдаалдын жаңылыгы, тигил же бул предметтин же кырдаалдын кызыктыгы менен байланышкан этап (баштапкы түрткү). Балдар ушул таптагы кызыгуу менен айырмаланышат. Алар жаңы жана белгисиз жагдайларга кызыгышат.

И.П. Подласыйдын ою боюнча, «кызыгууну жаратуунун жалпы психологиялык эрежеси төмөнкү: бир нерсе (предмет) бизди кызыктырышы үчүн, ал бизди кызыктырган нерсеге, тааныш нерсеге байланыштуу болушу керек жана ошону менен бирге ар дайым ишмердүүлүктүн жаңы формаларын камтышы керек, антпесе ал натыйжасыз бойдон калат» [6].

Эгерде жаңы маалымат жок болсо, анда кызыгууга каныгуу тез арада ишке ашат. Ошондуктан, китеп окууга болгон кызыгууну улантуу үчүн, окуу тематикасын ар тараптуу кылууга, ушул жашка жеткиликтүү, түшүнүктүү китептерди тандап алууга аракет кылуу керек. Окуганга чейин биринчи этапта китепти, сүрөттөрдү, чиймелерди, жазууларды карап чыгуу жана суроолорго жооп берүү абдан маанилүү: окурман менен ким сүйлөшөт, эмне жөнүндө сөз болот, окуялардын өнүгүшүн алдын ала билүү.

И.И.Тихомированын пикири боюнча, «балдардын китеп окууга болгон кызыгуусун ойготуу үчүн, аларды окуу процесси менен таң калтыруу керек» [7].

- Чыныгы окуу бала сөздүн артында тирүү образдарды: сүрөттөрдү, үндөрдү, жыттарды сезе турган учурдан башталат. Баланы «көрүнбөгөндү көрүүгө» үйрөтүү керек.
- Окуучуларды жана «улуу көчтү» таң калтыра алат. Окуганда гана адам оюнда сырткы дүйнөдөн ички дүйнөгө жылат: экинчисинин ичине киргендей болот.
- Окуунун дагы бир керемети: «берилген бир өмүр ичинде көптөгөн башка өмүрлөрдү баштан кечирүү мүмкүнчүлүгү».

- Эң негизги керемет – бул «өзүн-өзү таануу». Өзүн каармандардын бири катары таанып, окурман өзүн алардан бөлүп, ал башка экендигин түшүнөт.

Өзүнүн «Менин» билүү – эң маанилүү ачылыш.

Кызыгуу адамдын көргөндөрүнүн чегинен ашып кетүүгө умтулуусу менен мүнөздөлөт. Бул этапта баланын кызыгуусу предметке, кырдаалга болгон кызыгууну канааттандырууга багытталган ишмердүүлүк менен байланыштуу. Биздин учурда – китепке болгон кызыгуу.

Бул этапта күчтүү сезимдер: таң калуу, таанып-билүү кубанычы, ишмердүүлүккө канааттануу болуп жатканы байкалат.

Окууга болгон кызыгууну сактоого аракет кылуу менен, бул убакта окулган текст жөнүндө маектешүү, мактоо менен колдоо көрсөтүү, кеңеш берүү, каармандардын аракеттерин турмуштук кырдаалга байланыштырууга балага жардам берүү маанилүү.

Бөтөн жашоого сүңгүп кирип, башка бирөөнүн тажрыйбасына көз чаптыруу менен, окурман биздин жүрүм-турумубузга жараша эмне болот, эмне кандайча болот жана кантип бүтөт деген билимге ээ болот. Ошентип, окурман өзүн жана жашоодогу ордун издейт жана табат. Китеп окурманга дос, кеңешчи болуп калат.

И.И. Тихомированын «таң калуу реакциясы менен кызыгуу эмоциясы олуттуу айырмачылыктарга ээ» деген пикирине толугу менен кошулууга болот [8].

Таң калтыруу жолу менен китеп окууга чакыруу баланын сырткы чөйрөсүндөгү бардык нерседен, ал эми кызыгуу – ички нерседен чыгат. Сырткы стимулдар окууга болгон туруктуу кызыгууну кепилдей албайт, жөн гана кызыгуунун өнүгүшүнө өбөлгө түзөт: окуучу тексттен аны толкундаткан, кызыктырган, каармандардын жашоосуна киргизе турган нерселерди эркинден ачып алышы мүмкүн. Эмоционалдык чөйрө аркылуу гана адамды китеп окууга тартуу мүмкүн. Бул учурда окурман когнитивдик, таанып-билүүчүлүк кызыгуу деңгээлине жетет.

Когнитивдик (таанып-билүүчүлүк) кызыгуу когнитивдик тандалма активдүүлүк менен мүнөздөлөт. Бул этапта негизги нерсе окуучуну кызыктырган маалыматты издөө болуп саналат. Когнитивдик кызыгуу окуу ишмердүүлүгүнүн эң баалуу мотиви катары иштейт. Окуучу өзүнүн окуу ишмердүүлүгүн жакшыртууга умтулат. Таанып-билүүчүлүк кызыгуу окуучуну билим, билгичтик жана көндүм менен куралдандырат, дүйнөгө болгон көз карашты тарбиялоого көмөк көрсөтөт, өз алдынчалыкты, активдүүлүктү өнүктүрөт, окуучунун потенциалдуу мүмкүнчүлүктөрүн аныктайт, практикалык ишмердүүлүк менен байланыштырат.

Китеп окууга болгон когнитивдик кызыгууну өнүктүрүүгө окулуучу материалды тандоо, окуу процессин уюштуруу, баарлашуунун эмоционалдык атмосферасы, ар кандай методдор менен ыкмалардын оптималдуу айкалышы таасир этет. Мугалим ар бир балага китептерден маектештерди, керектүү жана акылдуу Досторду көрүүгө, аларды айырмалоого, алар менен «сүйлөшүүгө» үйрөнүүгө, маектеш-китептеринин жардамы менен өзүн жакшыраак түшүнүүгө жана курчап турган дүйнөнү түшүнүүгө жардам бериши керек.

Когнитивдик кызыгууну калыптандыруу көп учурда мугалим окуучуну Китеп дүйнөсүнө киргизе турган каражаттарды тандоодон көз каранды. Төмөнкү каражаттар максатка ылайык жана пайдалуу деп эсептелинет:

- жаңылык;
- жашоо кырдаалдары менен байланыш;
- билимди практикалык колдонуу;
- мелдеш;
- топто жана жупта иштөө;

- салттуу эмес формадагы сабактар;
- ийгилик кырдаалын түзүү;
- окуучуга ишеним көрсөтүү жана башка.

Мугалим китеп окууга болгон кызыгууну колдоо ыкмаларын өздөштүрүп, өз алдынча окууга болгон каалоону ойготушу керек:

- тандоо боюнча китеп окууга болгон каалоолорго таянуу;
- кызыкчылыктарды жана жөндөмдөрдү эске алуу;
- атаандаштыкты колдоо;
- өзүн сүйүүгө кайрылуу;
- ийгиликти колдоо; мактоо;
- жетишкендиктерди көрсөтүү;
- артыкчылыктарын таануу;
- боорукердик менен сыңдоо...

Ушундай процесстер жана алардын табиятына мүнөздүү принциптер туралуу окумуштуу И.А.Дашковский мындай деп жазат, тактап айтканда:

- “в основе любого поведения лежит позитивное измерение;
- не существует неудачи, а есть только обратная связь;
- у людей есть все способности, необходимые для достижения успеха...”

[9]. Демек, жогоруда айтылгандай, окуучу окуу ишмердүүлүгүнө жетүүдө максаттуу мугалим менен бирдиктеги тынымсыз иш –аракет, окууга жатыгуу, ырааттуу окуу, максаттуу окуу жана башка гана окуучунун максатка жетишүүсүнө ишеним жаратмакчы.

Өз алдынча китеп окууну каалоо, биздин оюбузча, окулган чыгармалар боюнча оюн сабактарын уюштурууга жардам берет. Балдар оюнда алардан эмне талап кылынарын алдын ала билишет. Кереметти күтүү (оюн – бул ар дайым кандайдыр бир сыр), балдарда кунт коюп угууга, ойлонууга, кээде чыгарманы кайра окууга стимул бар. Оюн балдарга өз жөндөмдүүлүктөрүн көрсөтүүгө жардам берет, баланы башка балдар менен атаандашууга тартат, өз алдынча окууга умтулуусун өнүктүрөт, достук мамилелерди жана өз ара колдоолорду калыптандырат, татыктуу мактоо алууга тартат. Мындай учурда, адабиятты окутууда, окумуштуу Н.Тилекова белгилегендей, “адабиятты окутуунун кайсы гана этабы болбосун, чыгарманын көркөм образын, эстетикалык сулуулугун, анын идеялык, адеп-ахлактык, мазмуну менен бирдикте окутуп үйрөтүүгө көңүл буруу зарыл. Көркөм чыгарманы идеялык-тематикалык планда гана талдап, көркөм формасын унутта калтыруу – адабияттын образдык спецификасын унутуу деген сөз. Адабиятты окутуп жатып, окуучу сөз даамын татып, көркөм образдан рахат алсын” [10]. Ошондо гана, окуучулардын китеп окуу көндүмдөрү туура калыптанат жана ага акырындап даяр болушат.

Жыйынтыктар:

1. Балдарды китеп окууга методикалык жактан сабаттуу үйрөтүү үчүн балдардын курактык жана жекече жөндөмдүүлүгүн эске алуу менен окурмандардын өз алдынчалыгын калыптандыруунун бардык этаптарында окууга алып келүүчү күч катары кызыгууну пайдалануу зарыл экендиги аныкталды;

2. Системалуу жана максаттуу жүргүзүүдө гана натыйжага жетүүгө мүмкүндүгү белгиленди. Ал үчүн мугалим окуучунун окурмандыгын өнүктүрүүнүн психологиялык закон ченемдүүлүктөрүн такай эске алуусу зарылчылыгын түзөт.

Адабияттар тизмеси:

1. **Ананьев, Б.Г.** Анализ трудностей в процессе овладения детьми чтением и письмом [Текст] / Б.Г. Ананьев // Известия АПН РСФСР. – 1950. – Вып. 70.
2. **Добрынина, Н.Е.** По ступеням культуры чтения [Текст] / Н.Е. Добрынина // Библиотекосведение. – 2000. – № 3. – С.53-57.
3. **Добрынина, Н.Е.** Азы культуры чтения [Текст] / Н.Е. Добрынина // Домашняя школьная библиотека, 2005.- № 2.
4. **Выготский, Л.С.** Педагогическая психология [Текст] / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 479 б.
5. **Щукина, Г.И.** Педагогические проблемы формирования познавательных интересов учащихся [Текст] / Г.И. Щукина. -Москва, 1998.
6. **Подласый, И.П.** Педагогика начальной школы [Текст] / И.П.Подласый. - Москва, 2000.
7. **Тихомирова, И.И.** Интерес к чтению: как его пробудить? [Текст] / И.И.Тихомирова // Школьная библиотека.- 2001.- № 6.
8. **Тихомирова, И.И.** Стимулы и мотивы чтения [Текст] / И.И.Тихомирова // Школьная библиотека.- 2002.- № 5.
9. **Дашковский, И.А.** Нейролингвистическая структура внутриличностных убеждений [Текст] / И.А. Дашковский, С.Рысбаев // Социальные и гуманитарные науки.- 2022. – С. 22-24.
10. **Тилекова, Н.Д.** Чыгыш адабий мурастарын окутуунун педагогикалык мазмуну жана формалары [Текст] / Н.Д. Тилекова // Наука.Образование.Техника.-Ош: КУУ, 2016. - № 1.- 14 б.

DOI:10.54834/16945220_2023_3_232

Поступила в редакцию: 29.10.2023 г.

УДК:37.017.92

Батиров А.Р.*аспирант Кыргызского госуд. универ. им. И. Арабаева, Кыргызская Республика*

БААТЫРЛАРДЫН ЭРДИГИ – БАЛДАРДЫ ПАТРИОТТУК ТАРБИЯЛООНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК КОДЕКСИ

Бул эмгекте кыргыз элинин эпикалык мурастарындагы тексттердин негизинде баатырлар жөнүндө ой жүгүртүүлөр изилдөөнүн предмети болуп саналат. Изилдөөнүн максаты - Манас, Курманбек, Эр Төштүк сыяктуу элдик баатырлардын образдарын жаратуу менен элдик патриоттордун идеалдарын чагылдыруу. Изилдөөнүн методдору системалуу, тарыхый, абстракттуу, ошондой эле баатырларды даңазалоо ыкмалары колдонулган. Изилдөөнүн жыйынтыгында «Кан согушу» деген түшүнүккө мисалдар келтирип, ага педагогикалык аспектиден анализ жүргүзүлүп, текстти талдоодо «кан согуш» деген сөздү түшүнүүнүн жана түшүндүрүүнүн зарылдыгы келип чыгып, герменевтикалык метод менен карап көргөндө «кан» деген кыргыз лексикасында фольклордук чыгармаларда абдан кеңири колдонулаары көрсөтүлгөн. Изилдөөнүн практикалык мааниси катары баатырлардын эрдиги жөнүндө мектептерде патриоттук тарбия түшүнүгүн ачыктоо, кыргыз этнопедагогикасында көбүн эсе сунушталат. Изилдөөнүн баалуулугу – баатырлар жөнүндө айтылган ойлор этнопедагогикалык багытта изилдөө жүргүзгөндөр жана мектептеги тарбия иштерин жүргүзүүчүлөр тарыхый маалыматтарды камтуу аркылуу улуттук фольклордук патриоттуулукту жүзөгө ашыргандыгында. Уруштун бул катаал трагедиясы, ар бир баатыр болом деген адам басып өтүүчү жолдо баатырлыктын таржымалынын себепин издөө, атап айтканда: мына ушундай согуш баишалганда артка тайсалдап качууга жол жок, андан көрө эл намызын коргоп өлгөн артык экендиги сунушталды.

Негизги сөздөр: патриот; эпос; баатырдык эпос; баатыр; патриоттук тарбия; улуттук фольклор; трагедиялар; патриоттук сезим; элдик оозеки чыгармачылык; педагогикалык ойлор.